

Een kijkje in het scriptorium

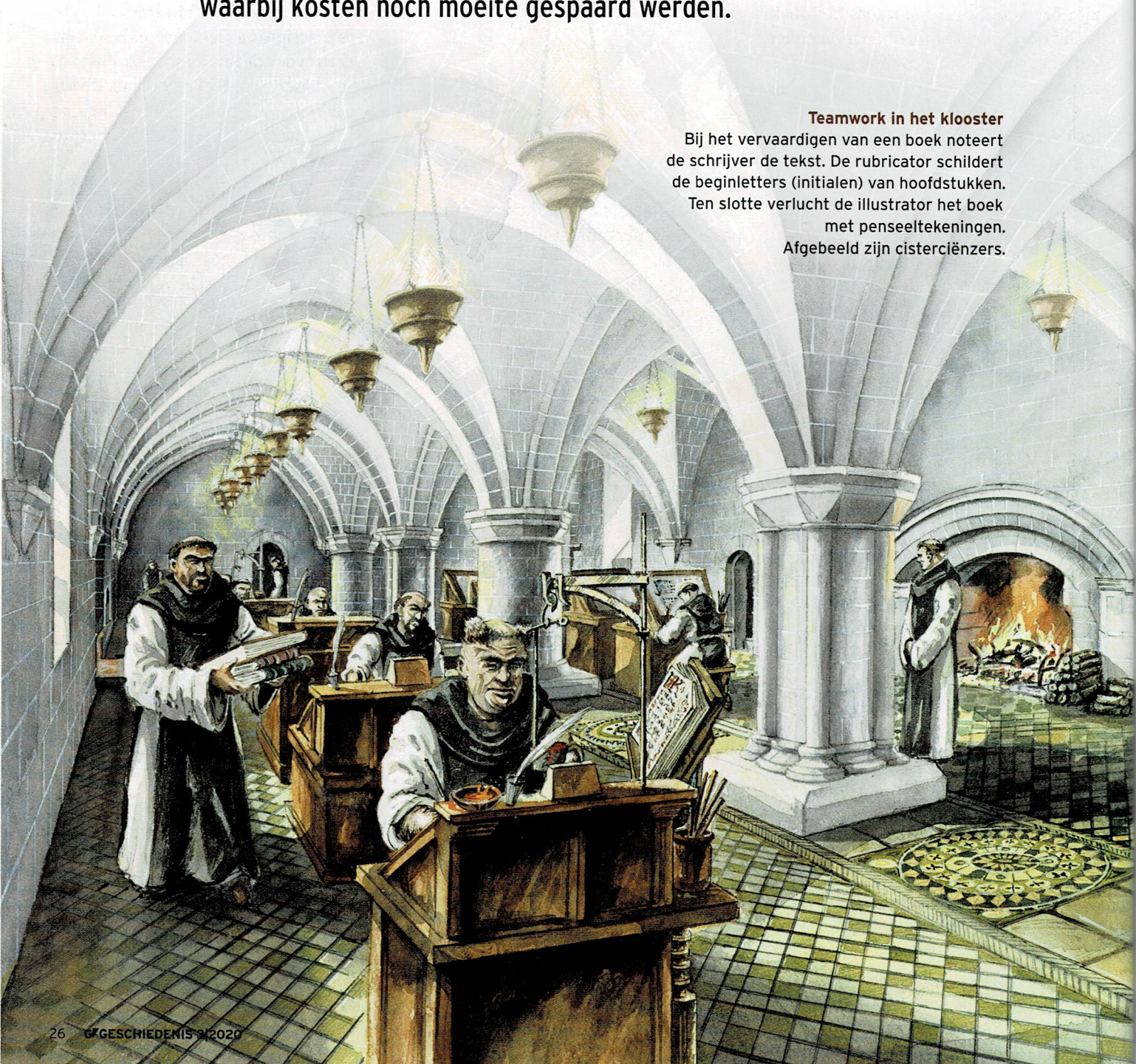
Met perkament en inkt

Lang voor de uitvinding van de boekdrukkunst vermenigvuldigden monniken in hun schrijfkamers de meest uiteenlopende boeken - waarbij kosten noch moeite gespaard werden.

Teamwork in het klooster

Bij het vervaardigen van een boek noteert de schrijver de tekst. De rubricator schildert de beginletters (initialen) van hoofdstukken.

Ten slotte verlucht de illustrator het boek met penseeltekeningen. Afgebeeld zijn cisterciënzers.

O h, hoe bezwaarlijk is toch het schrijven! Het belast de ogen, verzwakt de nieren en alle ledematen hebben eronder te lijden.' Deze verzuchting plaatste een anonieme kloosterschrijver

in de 9de eeuw boven zijn afschrift van een tekst uit de late Oudheid. Naar niets hunkert hij zozeer, vervolgt de man, als naar de laatste zin van het manuscript. Voorwaar een effectieve aanloop voor zijn vermaning van de lezers het boek toch vooral zorgzaam te behandelen en voor het openslaan ervan de handen te wassen.

Het vervaardigen van een boek bleef tot de uitvinding van de boekdruk met losse letters rond het midden van de 15de eeuw een moeizaam, duur en tijdrovend werkje. Het vermenigvuldigen evenzeer: elk exemplaar moest handmatig overgeschreven worden. De schrijfkamers of scriptoria van de kloosters speelden daarbij eeuwenlang een cruciale rol. Hun bibliotheken omvatten niet alleen godsdienstige werken. Hier sluimerde ook de antieke wetenschappelijke kennis, die elders tijdens en na de volksverhuizing van rond het jaar 400 verloren was gegaan.

Voor moderne begrippen beschikten de kloosterbibliotheken maar over heel bescheiden collecties. In de tweede helft van de 9de eeuw kon de benedictijnenabdij in Sankt Gallen bogen op een van de grootste en belangrijkste boekverzamelingen in het Latijn. Een in die tijd opgestelde lijst vermeldt niet meer dan 400 werken. Toch vormden zij een boekenschat die een astronomisch bedrag vertegenwoordigde.

Pas in de 16de eeuw kwam in grote delen van Europa papier beschikbaar dat goed en goedkoop genoeg was om als schrijfondergrond te dienen. Tot het zo ver was, werd er dus vooral op perkament geschreven. Perkament maakte je van de ongelooide huid van geiten, schapen, kalveren of koeien, die eerst in een kalkoplossing gebleekt werd. Vervolgens haalde men de haren

er vanaf, schraapte de vleesresten weg en liet de huid gespannen op een raamwerk drogen. Eenmaal droog werd de huid met puimsteen glad geschuurd. Tot slot kwam er nog krijtpoeder aan te pas om het perkament lichter van kleur te maken.

Voor 226 bladzijden perkament zijn meer dan 28 koeien nodig

Perkament was scheur- en kreukvrij, houdbaar en goed te beschrijven. Het was dik genoeg om schrijffouten ongedaan te kunnen maken door ze weg te krassen en te corrigeren. Soms werden oudere teksten in hun geheel weggeschrapt, om het perkament een tweede keer te kunnen gebruiken. Veel van die deleties komen nu trouwens weer aan het licht, dankzij een procédé als de UV-fluorescentiefotografie.

Perkament had voordelen te over, maar voor menigeen werden ze door één enkele factor teniet gedaan: de exorbitante prijs van dit materiaal. Een koeienhuid van gemiddelde grootte volstond voor acht perkamentvellen van zo'n 35 bij 26 centimeter. Het beroemde evangelarium van de Saksische hertog Hendrik de Leeuw, in de tweede helft van de 12de eeuw vervaardigd in het scriptorium van het benedictijnenklooster Helmarshausen, omvat 226 bladzijden. Er waren dus meer dan 28 koeien nodig geweest om dit schitterende boek te maken. Alleen al de materiaalkosten van een dergelijke

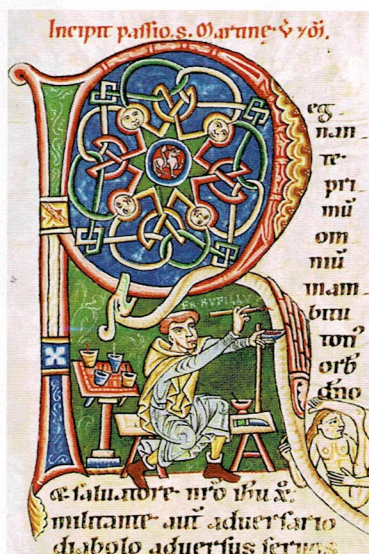
hoeveelheid perkament waren een stuk hoger dan het jaarinkomen van een geschoolde ambachtsman.

En dan hebben we het nog niet eens over prachtstukken als de *Codex Argenteus* uit het begin van de 6de eeuw. Het perkament daarvan werd purperrood gekleurd met een verfstof die uit zeeslakken werd gewonnen en dan met zilverinkt beschreven. Normale inkt bestond in zijn eenvoudigste en goedkoopste vorm uit roet en water met eiwit als bindmiddel. De kloosterscriptoria hadden echter een voorkeur voor de duurzamere gallusinkt, een mengsel van een galappellafkooksel en ijzervitriool. Als schrijfinstrument diende meestal een aangescherpte ganzenveer.

Het vervaardigen van een boek in het scriptorium was teamwork, dat bij dikkere en luxer uitgevoerde boeken wel een jaar of nog meer in beslag kon nemen. Als de schrijver (scriptor) klaar was met de tekst, schilderde de zogeheten rubricator meestal met rode inkt de beginletters van hoofdstukken of kleinere passages. Een bedreven illustrator verluchtte het boek tot slot met kleurige penseeltekeningen.

In het Duits herinnert een gevleugeld woord nog altijd aan de tijden van het perkament: 'dat past niet op een koehuid'. Tegenwoordig wil men daarmee niet veel meer zeggen dan 'dat is met geen pen te beschrijven'. In de tijd dat de zegswijze ontstond, doelde men op het volksverhaal waarin de duivel ieders zonden met scherpe pen op perkament noteerde, om ze bij het Laatste Oordeel voor te lezen. Als iemands zonderegister echt groot was, dan paste dat ook niet meer op een heel groot vel perkament...

KAY PETER JANKRIFT

Zelfportret Aan het eind van de 12de eeuw portretteert boekillustrator Rufillus zichzelf in de initiaal ['R']

MEER WETEN

Anne Margreet As-Vijvers, **Zuid-Nederlandse miniatuurkunst**. WBooks 2018

Thijs Ameye, **Een monnikenwerk. Reconstructie van het middeleeuwse kloosterscriptorium. Case study: de laatmiddeleeuwse scriptoria van Ter Doest en Herne**. Online te lezen op: http://www.ethesis.net/monnikenwerk/monnikenwerk_deel_1.htm#_ftn6